

Üveggyöngy a jóllét szolgálatában, avagy hogyan (ne) csináljunk helyi gazdaságfejlesztést

Bajmócy Zoltán–Gébert Judit–Málovics György (szerk.):

Helyi gazdaságfejlesztés a képességszemlélet alapján.

JATEPress, Szeged, 2017, 219 o.

Számtalan olyan könyv és dokumentum lát napvilágot, amely az uniós források bevonásával megvalósuló gazdaság- és társadalomfejlesztés különböző jellemzőit értékeli. Van, amelyet önértékelésként a magyar intézményrendszer rendel meg, van, amelyre az Európai Bizottság kér fel szakértőket, és természetesen olyan is, amelyre különböző állami, helyi vagy nemzetközi civil szervezetek, oktatási és kutatási intézmények szánnak időt, pénzt és energiát. Hívják ezeket előzetes és utólagos értékeléseknek, monitoring-jelentéseknek, kutatási jelentéseknek; megrendelőiktől függően találják a keretstratégiákat, az operatív programokat, a mögöttük lévő szakpolitikai elgondolásokat, a pályázati kiírásokat vagy a konkrét projekteket sikeresnek, adekvátnak, hiányosnak vagy teljességgel értéktelennek, esetleg értékelhetetlennek. Akkor mitől és miben lehet érdekes egy olyan kötet, amelynek a címe: Helyi gazdaságfejlesztés a képességszemlélet alapján?

Ez a kötet más. Olyanoknak is érdemes elolvasniuk, akik már számtalan ilyen témájú könyvön és dokumentumon vannak túl, és azt gondolják, hogy mindent tudnak a gazdaságfejlesztésről. Ugyanis eltérően a többitől, nem hiányzik belőle a visszatérés az alapokhoz. Mind uniós, mind nemzeti végrehajtási szinteken a gazdaságfejlesztéssel és a körülötte létrejövő számos szakpolitikai beavatkozással kapcsolatban ritkán teszik fel a kérdést: Milyen igazságosságelmélet, milyen alapvetés, milyen világ- és emberkép (milyen filozófia) is áll az adott stratégia mögött? Nemigen kezdődik fejlesztéspolitikai stratégiai dokumentum azzal: „Ez a stratégia az utilitarista igazságosságelmélet alapján jelöli ki a fejlesztési irányokat, amely a társadalmi összhaszon maximalizálására törekszik...” Sokan gondolhatják, hogy önmagában nem is lenne baj, ha a filozófiát hagynánk a filozófusokra, a gazdaságfejlesztést pedig kőkemény gazdasági racionalitás alapján terveznénk meg, hajtánánk végre. Ez igaz is egészen addig, amíg nem derül ki, hogy bizonyos területeken rendszerszinten nem működnek a beavatkozások. A leszakadóban lévő régiók továbbra is küszködnek, a leszakadóban lévő társadalmi csoportok pedig tovább süllyednek. Ilyenkor esetleg mégiscsak itt lenne az ideje megkérdőjelezni az alapvetéseket akár filozófiai szinten is. Ezt kezdeményezi ez a kötet oly módon, hogy nem a jelenlegi utilitarista felfogás kritikáját tárja elénk – bár nyilván áttételesen ez is megtörténik –, hanem megmutatja azt,

hogyan épülhetne gazdaságfejlesztés akár egy másik igazságosságelmélet gondolatmenetére is: ez esetben konkrétan a Nobel-díjas Amartya Sen képességszemléletére (lásd például *Sen* [1979], [1982], [2003]).

Azt talán szinte minden fejlesztéspolitikai dokumentum deklarálja, hogy a helyi gazdaságfejlesztés célja végső soron a helyben élők helyzetének javítása. Feltételezhető azonban, hogy létezik valami konszenzus arra vonatkozóan, hogy milyen összetevői vannak a helyi közösség jól(l)étének. Ezen a ponton viszont már megválaszolatlanul marad a probléma, hogy bár a főáramú közgazdasági gondolkodásban a jólét az anyagi javak mérhető szintjének növekedésével érhető el, a jólétnek számos más, alternatív értelmezése is fontos lehet, amelyhez nagymértékben hozzájárulhat a képességszemlélet.

A képességszemléletet bemutató első fejezet szerint egy társadalom jólléte abban mutatkozik meg, hogy a közösség tagjai ténylegesen milyen életet tudnak élni, azaz milyen, számukra értékes tevékenységekre van lehetőségük, képességük. A képességszemlélet különös hangsúlyt helyez arra, hogy gondosan szétválassza a célt és a cél eléréséhez szükséges eszközöket. Az pedig, hogy milyen mértékben lehet egy-egy eszközt értékes tevékenységgé és állapottá alakítani, különböző, úgynevezett átváltási tényezők függvénye. Ezek az átváltási tényezők eltérők lehetnek személyes adottságoktól, környezeti tényezőktől, társadalmi klímától, viszonyítási különbségektől függően. Az átváltási tényezők mérlegelése után pedig jobban fel lehet mérni, hogy az egyénnek mire van ténylegesen lehetősége. A könyv egyik példájával élve, a napi 700 kalóriát fogyasztó fotómodell és az ugyanennyit fogyasztó koldus hasonló jóllakottsági állapotot ér el, de amíg a fotómodellnek van lehetősége jóllakni, addig a koldusnak nincsen.

Nem véletlen tehát, hogy amíg a neoklasszikus jóléti paradigma szerint az anyagi javak megszerzése önmagában cél, addig a képességszemlélet szerint ez kizárólag eszköz lehet egy értékes állapot eléréséhez. Ehhez még hozzájárul, hogy az utilitarista haszonelvűség szerint a társadalmi összhasznót kell figyelembe vennünk, így figyelmen kívül hagyható a hasznosság (az anyagi javak) egyének közötti megoszlása. Ezért szinte már megdöbbenően nyugodtan vesszük tudomásul, amikor egy-egy fejlesztési beruházás kevesek reáljövedelmének jelentős növekedését eredményezi, míg a valós költségeket mások állják. A képességszemlélet nem az erőforrások oldaláról közelíti meg a jólét kérdéskörét, hanem azokra csupán eszközként tekint, amelyek által a közösség tagjai a saját képességeik tárházát tágíthatják. Ebben az esetben azonban el kell fogadni az elmélet erősen pluralista megközelítését: az, hogy milyen mértékű eszközráfordítással lehet mindenki számára hasonló lehetőségeket biztosítani, egyénenként különbözik. Például ugyanakkora mobilitási szabadságot biztosítani egy látássérültnek a városban nyilvánvalóan több társadalmi ráfordítást jelent, mint egy látónak. Ennek a típusú pluralizmusnak az elfogadása viszont megköveteli, hogy a döntések társadalmi párbeszéd útján születessenek meg. Ahhoz azonban, hogy a döntések hatása a legkülönbébb csoportokra nézve felmérhető legyen, először is képessé kell tenni az érintetteket arra, hogy hangjukat hallassák. Éppen ezért annak ellenére, hogy a képességszemlélet az egyén szabadságára és lehetőségeire helyezi a hangsúlyt, szorosan kapcsolódik a közösségi döntéshozatal témaköréhez, leginkább a deliberatív demokrácia elméletéhez. Így a gazdaságfejlesztés témaköréhez köthetően nem hagyható el annak vizsgálata sem, hogy milyen széles részvételen és milyen mélységű párbeszeden keresztül születnek meg a fejlesztéspolitikai döntések.

Ennek fényében fekteti le a kötet következő része, hogy a képességszemlélet alapján milyennek kellene lennie a helyi gazdaságfejlesztésnek, amivel később egybeveti a jelenlegi helyzetet. Első lépésként valamilyen társadalmi konszenzusnak kellene kialakulnia azzal kapcsolatban, hogy a fejlesztés mely képességekhez kíván hozzájárulni, majd ki kellene választani azokat az eszközöket, amelyek hozzájárulhatnak ezen képességek minél szélesebb körű kiteljesedéséhez, és végül visszacsatolásként értékelni kellene, hogy ezek valóban hozzájárultak-e a térség jóllétéhez. Így bár a helyi gazdaságfejlesztés továbbra is gazdasági folyamatokat indít be, de sokkal nagyobb hangsúlyt kap a gazdasági és nem gazdasági tényezők közötti kapcsolat alakulása a fejlesztés folyamán. A döntéshozatali eljárásokat tekintve a képességszemlélet megköveteli egyrészt az erősen transzdiszciplináris – a laikus tudást is magában foglaló – problémamegoldási folyamatokat, másrészt pedig a részvételőrientált döntési eljárásokat. Arra pedig, hogy a „passzivitás országában” (60. o.) és a „szakmai elkülönülés világában” (61. o.) milyen érvek vannak a társadalmi részvétel és az interdiszciplinaritás mellett, a szerzők megpróbálnak választ adni.

A kötet következő két tanulmánya azt vizsgálja meg, hogy a lehetőségek és a részvételi folyamatok oldaláról hogyan alakulnak a jelenlegi fejlesztési folyamatok. Ehhez a kutatás során a 23 megyei jogú város városfejlesztési koncepcióit elemezték, az integrált településfejlesztési terveket, a partnerségi egyeztetési terveket, illetve az e dokumentumok elfogadásához kapcsolódó közgyűlési ülések jegyzőkönyveit; valamint közel félszáz mélyinterjút folytattak le három nagyváros dokumentumainak kialakulásához hozzájáruló szakértőkkel.

Talán nem meglepő, hogy e mélyinterjúkban leginkább a jelenlegi folyamatok kritikai domborodnak ki, hiszen a képességszemlélet egy olyan logikát követ, amely szándékoltan eleve nem is jelent meg a tervezéskor. Felesleges ujjgyakorlatnak tűnhet egy teljesen eltérő paradigma értékrendje szerint értékelni egy másik paradigma elveire épülő rendszert. Mégis érdekes olvasni – főként az izgalmas interjúidézetekkel alátámasztva –, ahogyan az így felmerülő kritikák valóban a jelenlegi fejlesztési folyamatok hiányainak és korlátainak a lényegére tapintanak. Néhány kiragadott példa jól mutatja a jelenlegi eszközorientált megközelítés és a képességszemlélet közötti különbséget. Egy elvileg helyieket és turistákat egyaránt vonzani kívánó köztér oly módon történő felújítása, hogy az sem babakocsival, sem görgős bőrönddel nem közelíthető meg, valamint az üldögélésre szánt betonelemek télen a fagy miatt, nyáron a forróság miatt használhatatlanok, nehezen tekinthető teljes sikernek. Itt egyértelműen az volt a cél, hogy a bevont néhány építész véleménye szerint látványos legyen a főtér. A képességszemlélet szemüvegén keresztül a cél az lenne, hogy a helyi lakosok szabadidejüket örömmel tölthessék el a város központjában. Így a hangsúly nem a térre, hanem az emberek kényelmére helyeződött volna, s egészen biztosan nem mellőzték volna az ülőhelyek kényelmi funkcióit. Ilyen példa még az a fürdő, amelynek árai a helyi lakosoknak megfizethetetlenek. Fürdő ugyan van, de a helyi lakosok képességét arra, hogy úszhassanak, nem növelte, így a jóllétükhöz sem járult hozzá. Ahogyan az egyik interjúalany fogalmazott: „...kaptuk a pénzt az EU-tól, de majdhogynem csak üveggyöngyre lehetett költeni...” (84. o.) Amint egy fejlesztési koncepció figyelembe veszi – a képességszemlélet terminológiájával élve – az átváltási tényezőket, könnyebb a közösség számára hosszabb távon is a jóllét növekedésével járó fejlesztéseket végrehajtani.

A döntéshozatali folyamatok szempontjából lényeges az a megállapítás, hogy az „érintetteknek alig van lehetőségük a folyamatok alakítójává válni” (97. o.). Pedig ebben az esetben még az eredeti paradigma logikája is szükségessé tenne némi részvételt, azonban a partnerségi követelmények esetleg legfeljebb papíron történő kielégítése már régen feltárt problémakör. Erre számos mentséget lehet felhozni. Leggyakrabban azt, hogy a képviseleti demokrácia éppen azt hivatott biztosítani, hogy egy átlagállampolgárnak ne kelljen ilyen ügyekkel törődnie. Akkor azonban azt el kellene érni, hogy a választott képviselő informált és tudatos döntést hozzon, aminek alapjait azonban a kutatás nem tudta feltárni. Egy másik érv az, hogy a széles körű egyeztetés erőforrás-igényes. Ha azonban ezt az érvet összevetjük projektek vagy akár teljes stratégiák kommunikációs költségeivel, akkor látszik, hogy néhány részvételi eljárás alkalmazása nem jelentene különösebb kihívást a költségvetés számára. A harmadik gyakran hangoztatott érv pedig az, hogy az érintettek nem rendelkeznek megfelelő tudással a döntés témáját illetően. Ez viszont így is marad egészen addig, amíg nem segítjük az olyan tanulási folyamatokat, amelyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a laikusok megértsék a legfontosabb döntési szempontokat, a szakértők pedig megértsék az érintettek szempontjait.

A kötet részletesen tárgyalja azokat a feltételeket, amelyek kialakítása szükséges a valódi részvétel biztosításához, illetve azokat, amelyek kifejezetten romboló hatásúak. Megint csak a könyvben megjelenő példákkal élve, egy közpark funkcióira vonatkozó követelmények meghatározásához nem kell a kiviteli tervek részletességével terhelni az egybegyűlteket. Egy civil kerekasztalra ne az esemény megrendezése előtt két nappal toborozzuk össze a résztvevőket, és küldjük el számukra a témát négyszáz oldalba sűrítve. Az is legfeljebb szimbolikus részvételnek (ha nem manipulációnak) tekinthető, ha egy olyan stratégiáról hirdetünk konzultációt, amely már elfogadottként szerepel a város weboldálán.

A kötet külön fejezetet szentel annak, hogy egyáltalán lehet-e – és ha lehet, akkor hogyan – helyi döntésekbe bevonni a mélyszegénységben élő rétegeket. Egy városközi környezetben azt várni, hogy a pulpituson ülő szakértők véleményével szemben összeszedetten és őszintén megfogalmazzák a mélyszegénységben élő, alacsony végzettségű helyi lakosok a fenntartásaikat, és az ne konfliktust, hanem valós közös érintetti megoldást szüljön, jóhiszeműséget feltételezve is elég naiv.

A részvétel kérdésköre szorosan összefügg a kötet harmadik nagyobb összefüggő részének mondanivalójával, amely a képessé tétel (*empowerment*) témájával foglalkozik. A képességszemlélet hangsúlyos elemként tartja számon azt, hogy az emberek saját életük alakítói, így a beavatkozások jó részének arra kell törekednie, hogy ne „passzív befogadóként” (141. o.) segítse az érintetteket, hanem felruházza őket annak a képességével, hogy miként válhatnak saját életük és környezetük aktív alakítóivá. Ehhez azonban elkerülhetetlen, hogy a helyi fejlesztések kialakításakor figyelembe vegyenek olyan gátló tényezőket, mint például a szegénységi csapda vagy a tanult tehetetlenség. Például a mélyszegénységben élők közmunkaprogramban történő foglalkoztatása – az átváltási tényezők figyelembevételének hiánya mellett – az érintettek számára nem jelenti a tényleges képességek és lehetőségek bővülését.

A kötet olvasásának nagy előnye, hogy a fejezetek külön-külön is tökéletesen érthetők. Még hozzá néhány fejezet azok számára lehet hasznos, akiket például

kizárólag a képességlelmélet egy színvonalas magyar nyelvű összefoglalója érdekel (Gebert Judit tolmácsolásában *A képességszemlélet alapjai* című fejezet könyven érthetően foglalja össze a legfontosabb tudnivalókat), vagy arra kíváncsiak, hogyan lehet a szegénységet nem az anyagi javak hiányaként értelmezni (Méreiné Berki Boglárka és szerzőtársai *A hazai antiszegregációs tervek értékelése* Amartya Sen képességszemlélete alapján című fejezetének második része kiemelkedően jól mutatja be a szegénységnek a tényleges lehetőségek hiányaként történő értelmezését). Aki pedig csak a kötet következtetéseire kíváncsi, elég, ha elolvassa az *Összegzés és tézisek* című fejezetet. A fejezetenkénti olvashatóság ára azonban az, hogy az olvasó óhatatlanul találkozik megismételt információval.

A kötet szerkesztői elég pontosan megmondják, hogy kiknek szánják írásukat. A bevezetőben így fogalmaznak: „Kötetünket elsősorban a helyi fejlesztések iránt érdeklődő kutatói közösségnek, valamint a helyi fejlesztést aktívan alakító olyan szereplőknek (például tervezőknek, önkormányzati dolgozóknak, civil szervezeteknek) szánjuk, akik gyakorlati munkájuk során elméleti jellegű kérdésekbe is ütköztek, illetve érdeklődnek a helyi fejlesztési folyamatok tudományos jellegű elemzése iránt. Kötetünk feltételezett olvasói tehát a helyi fejlesztések »szakértői«...” (16. o.)

A képességszemlélet egy komplex világot a maga bonyolultságában próbál kezelni. Kevéssé él egyszerűsítésekkel, és elfogadja, hogy lehetetlen az emberek szükségleteit, képességeit és lehetőségeit homogénként láttatni. Így megoldási javaslatok is azt tükrözik, hogy a helyi fejlesztések megtervezése rendkívül bonyolult iteratív folyamat, amely a különböző értékek és érdekek dzsungelében, gyakran eltérő kultúrák közötti összetett párbeszédnek és az érintettek sokrétű tanulási folyamatai révén alakulhat ki. Első látásra ez a nehezebb út, könnyebb azt állítani, hogy egy szűk kör majd – figyelembe véve a kvantifikálható társadalmi összhasznót – megmondja, mi a legjobb nekünk. Hosszú távon azonban kiderülhet, hogy ez az erőbefektetés idővel valóban javítja a helyben élők életminőségét.

Bármilyen szakterületen hajlamosak vagyunk csak az adott paradigma sémái szerint gondolkodni. A kötet üdítő kivétel ebből a szempontból: sem a problémafeltárást, sem a megoldáskeresést nem a főáramú logika szerint képzelem el, és így, még ha végeredményben az értékelés konklúziói megjelennek más, főáramú kritikákban is, a megközelítés mindenképpen új árnyalatokkal gazdagítja az olvasót.

Hivatkozások

- SEN, A. K. [1979]: The Welfare Basis of Real-Income Comparisons: A Survey. *Journal of Economic Literature*, Vol. 17. No. 1. 1–45. o.
 SEN, A. K. [1982]: *Choice, Welfare and Measurement*. The MIT Press, Cambridge, MA.
 SEN, A. K. [2003]: *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Köves Alexandra